

ԱՐՄԵՆ ԿԱՐԱՊԵՏՅԱՆ*

Պատմական գիտությունների թեկնածու

ՀՀ ԳԱԱ պատմության ինստիտուտ

armenaraksyan@mail.ru

DOI: 10.54503/1829-4073-2022.3.89-99

ՎԱՀԱՆ ԹՈԹՈՎԵՆՑԸ՝ «ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ» ԽՄԲԱԳԻՐ

Ով Արևելք, Հայաստանդդ ահա,
Որ դարերուդ եղավ Վիշտը ծանրակիր
Եվ երազըդ մթագնած

Վ. ԹՈԹՈՎԵՆՑ

Բանալի բառեր՝ Արևմտյան Հայաստան, «Հայաստան» օրաթերթ, կամավորական շարժում, Զորավար Անդրանիկ, Խարբերդի նահանգ, գաղթականներ, Հովհաննես Թումանյան:

Ներածություն

Վահան Թոթովենցի անունը մեր պատմության XX դարասկզբի բարդ, դրամատիկ ժամանակաշրջանի տարեգրության էջերում մշտապես հիշատակվող ցանկում է: Ասել է թե, նա մշտական հետք և ներկայություն ունի վերոնշյալ դարաշրջանի հայ պատմության ու գրականության էջերում:

Դառն ու դժնդակ է եղել նրա անցած ճանապարհն ու մարդկային-ստեղծագործական ճակատագիրը: Ապագա նշանավոր գրողն ու հրապարակախոսը, արձակագիրն ու դրամատուրգը, հայ կամավորական շարժման ջատագովն ու մասնակիցը ծնվել է 1894 թ., Արևմտյան Հայաստանի Խարբերդի վիլայեթի Մեզիրե գյուղաքաղաքում: Մանկուց ջերմ հոգեհարազատությամբ կապված էր հայրենի եզերքի՝ Եփրատի գեղատեսիլ հովտի, ծննդավայր Մեզիրեի հետ, որը «թաղված էր կանաչների հետ, պտուղներով ու վարդերով առատ: Երկինքն աչքի էր ընկնում թափանցիկությամբ, աշունը՝ հեքիաթային

* Հոդվածը ներկայացվել է 05.10.22, գրախոսվել է 26.10.22, ընդունվել է տպագրության 01.12.22:

Վահան Թոթովենցը՝ «Հայաստանի» խմբագիր

առատությամբ»¹: Հետագայում նա հայրենի եզերքի հեքիաթը վերաստեղծեց «Կյանքը հին հռոմեական ճանապարհի վրա» զմայլելի վեպում և այլ երկերում: Ընտիր կրթություն և դաստիարակություն է ստանում հայրենի կրթօջախներում, ընտանեկան, բարեկամական սերնդակից միջավայրերում:

Դեռևս դպրոցական տարիներից ի հայտ եկան նրա գրական ու գեղարվեստական առանձնահատուկ ընդունակություններն ու հմտությունները: Ծննդավայրի ազգային վարժարանի աշակերտ էր, սակայն արդեն բանաստեղծություններ էր հեղինակում և «Աստղիկ» վերնագրով ձեռագիր ամսագիրն էր խմբագրում և ձևավորում: Թերևս ապագա խմբագրի նրա ունակությունները ձևավորվել էին այդ վաղ շրջանից սկսած: 1907 թ., երբ ընդամենը 13 տարեկան աշակերտ էր, Զմյուռնիայի «Արևելյան մամուլ» թերթում տպագրում է առաջին բանաստեղծությունը: Իսկ հաջորդ տարի՝ 1908 թ. Կ.Պոլսում հրատարակվում է նրա «Ավերակ», 1909 թվականին՝ «Սրինգ» գրքույկները:

Պոլսից նա մեկնում է Եվրոպա, այցելում Հունաստան, Իտալիա, Ֆրանսիա: Փարիզում մի որոշ ժամանակ հանգրվանելուց հետո անցնում է Ամերիկա և հաստատվում Նյու Յորքում: ԱՄՆ-ում նորից դառնում է ուսանող և ուսումնառում է փիլիսոփայություն, պատմություն և գրականություն: Օտար ափերում դեգերող Թոթովենցն այլևս հայրենի բնօրրան չվերադարձավ: Նա այլևս չտեսավ Խարբերդի չքնաղ հովիտը: Սակայն հայրենի եզերքը միշտ մնաց նրա հոգում, միշտ հույսով ու հավատով, և մանավանդ անչափ կարոտով: Նրբին գրողի և բանաստեղծի նրա սիրտը ողջ գիտակցական կյանքում դողաց ծննդավայրի կորստյան համար: Հետագայում ժամանակակիցն այսպես էր վերհիշելու Թոթովենցի՝ դեպի հայրենի եզերքն ունեցած հոգեկան անջնջելի կապը. «Օ, այդ Խարբերդը... Նա չէր կարողանում խոսել նրա՝ իր հայրենիքի մասին, հանգիստ և առանց հոգեկան հուզմունքի: Օր չէր լինում, որ նա չհիշեր մի որևէ վառ միջադեպ կամ էլ ինքնատիպ, կոլորիտային կերպար հեռավոր անցյալից և այդ մասին չպատմեր այնքան կենդանի ու շոշափելիորեն արտահայտիչ, որ թվում էր, թե ինքը էլ ես պատմողի հետ եղել այդ օրինված Խարբերդում»²:

Թոթովենցի՝ ինչպես նաև հազարավոր հայ երիտասարդների կյանքում շրջադարձային եղավ Առաջին համաշխարհային պատերազմը, քանզի այդ

¹ ԳԱԹ, Վ. Թոթովենցի ֆոնդ, 174:

² Ахумян 1966, 357.

պատերազմի բոցերի մեջ շատերը զինվոր դարձան և փորձեցին իրական քայլեր անել հայրենիքի փրկության համար:

Թոթովենցը ևս պիտի գործեր վտանգված հայրենիքի կանչով և հեռավոր Ամերիկայից պիտի վերադառնար Կովկաս՝ զինվորագրվելու կամավորական ջոկատներին: Դա 1915 թվականն էր, հայության ամենաողբերգական տարին: Ամերիկայում զինվորագրման համար ցուցակագրված 15 հազար հայ երիտասարդներից ընդամենը 1200-ին հաջողվեց Կովկաս մեկնելու թույլատվություն ստանալ: Սկսվում է նրա կյանքի մի նոր շրջանը: «Յար» շոգենավով նա հասնում է Ռուսաստան, Անդրկովկաս, որտեղ ականատեսն ու մասնակիցն է դառնում խիստ ճակատագրական իրադարձությունների: Երիտասարդ գրողը ոգեշնչվում և զինվորագրվում է հայ կամավորական շարժմանը: Թոթովենցի հետ, որպես կամավորական զինվորի, 1916 թվականին հանդիպել ու զրուցել է նշանավոր արվեստագետ Վահրամ Փափազյանը: Կամավորական շարժման հորձանուտում էլ ծնվեց մեծ մտերմությունն ու գործակցությունը գրողի և լեգենդար զորականի՝ Անդրանիկի միջև, որը տևեց տարիներ և շատ բովանդակալից եղավ: Հայտնի է, թե երբ է եղել նրանց առաջին հանդիպումը, այդ մասին Թոթովենցը չի պատմում ոչ ինքնակենսագրականում, ոչ էլ այնքան հիշարժան «Զօր. Անդրանիկ եւ իր պատերազմները» գեղարվեստական օրագրության էջերում, որը հրատարակվել էր դեռևս 1920 թ. Կ. Պոլսում³:

Զորավար Անդրանիկը դառնում է երիտասարդ Թոթովենցի կյանքի և գրականության, նրա ճակատագրի ուղեկիցը՝ մինչև իր կյանքի ավարտը (թեև հայտնի և հասկանալի պատճառներով խորապես թաքցնում է այդ իրողությունը ստալինյան բռնաճնշումների տարիներին հեղինակած գործերում):

Զորավարն իր հերթին մեծ վստահությամբ է վերաբերվում գիտուն և ազնվակորով բարեկամին: Եկավ պահը և Անդրանիկը երիտասարդ, տաղանդաշատ գրողին վստահեց մեծ կարևորության ու պատասխանատվության գործը:

Դա «Հայաստան» օրաթերթի հիմնադրումն էր, որի նախաձեռնողն ու գործադիր պատասխանատուն Անդրանիկն էր, և որին հոգեպես ու բարոյապես զորակցում էր Հովհաննես Թումանյանը:

Դիպարկումներ պարբերականի ուսումնասիրման պարմությունից

«Հայաստան» պարբերականի դերակատարության շուրջ նախորդ տասնամյակներին հնչել են հակասական, իրարամերժ կարծիքներ: Այսպես, 1930-

³ Մարմարեան 1920:

Վահան Թոթովենցը՝ «Հայաստանի» խմբագիր

ական թվականներին մարքսիստ Արտաշես Կարինյանը սույն կերպ է արտահայտվել. «Թոթովենցը եղել է խմբապետ, հայտնի շովինիստ, ջարդարար Անդրանիկ փաշայի համհարզը և «Հայաստան» թերթուկի խմբագիրը»⁴:

Բայց նույն Խորհրդային Հայաստանում, արդեն իսկ 1970–80ական թթ. հնչել են բոլորովին այլ տեսակետներ: Այսպես, Թոթովենցի երկերի երեք հատորով ժողովածուի առաջին գրքում իմաստավորվում է գրողի կատարած գործը. «Նրա խմբագրած «Հայաստան» օրաթերթը աշխատանք տարավ Կովկասում ապաստան գտած արևմտահայ գաղթականների, փախստականների ու որբերի հոգսերն ու ցավերը թեթևացնելու ուղղությամբ: Օրաթերթը հրատարակվում էր ժողովրդական նվիրատվություններով: Բոլորին հայտնի է, որ դա Զորավար Անդրանիկի օրաթերթն էր և բոլորը դիմում էին նրան: Անհնար է առանց հուզումի կարդալ «Հայաստան» օրաթերթը, որի էջերում տեղ գտած նյութերի մեծ մասը Թոթովենցի գրչին է պատկանում: Ժողովրդի ցավով տապակվող սրտի արյունով են գրված այդ նյութերը»⁵:

Անվանի պատմաբան Ծ. Աղայանը բարձր գնահատելով թերթի առաքելությունը, հետևյալ եզրահանգումն է կատարել. «Պետք է նկատել, որ «Հայաստան» թերթով առաջին անգամ լայնորեն քննարկվում էին արևմտահայության ճակատագրի հարցերը, արևելահայ հասարակական շրջանների ուշադրությանն էին հանձնվում նրա փրկության և գոյության հրատապ խնդիրները, փորձ էր արվում կոնկրետ քայլեր անել հայ ժողովրդի երկու հատվածների միասնության հաստատման և ամրապնդման, ինչպես նաև միասնաբար գործելու ուղղությամբ»⁶:

«Հայաստանը» արագ նվաճեց ընթերցողների հարգանքն ու աջակցությունը: Հարյուրավոր վկայություններից մեջբերենք մեկ-երկուսը. «Արտասահմանեան հայ թերթերէն մեծ ոգևորութեամբ կընդունուի «Հայաստան»-ը: Զիկայ թերթ ով ողջոյնի տաք խօսքեր չուղղէ «Հայաստան»-ի գլխաւոր նախաձեռնող Անդրանիկին»⁷: Իսկ էրգրում հաստատված վերապրողները էրգրումից հետևյալ կերպ էին արտահայտվում. «Անհուն ուրախութիւնս կը յայտնեն «Հայաստան»-ի միակ մեր թերթին վերսկսելուն, կարժէ մեր ջանքերը սպաս դնել անոր գոյութիւնը յաւերժացնելուն, զի այն է միայն մեր վիշտերու արտա-

⁴ Գրական թերթ, 1936, թիվ 29:

⁵ Թոթովենց 1988, 7:

⁶ Աղայան 1994, 579:

⁷ «Հայաստան», 1917, թիվ 125:

հայտիչը և դարդերու վրայ խօսող լեզուն»⁸: «Հայաստան» պարբերականը ձեռք բերեց համաժողովրդական և համազգային բովանդակություն ու հնչողություն և շաղկապող օղակ դարձավ ազգի տարբեր հատվածների միջև:

Թոթովենցի կյանքի և գործի մասին ուշագրավ աշխատության հեղինակ է բանասիրական գիտությունների դոկտոր Ն. Ադալյանը, որն «Հայաստանի» գործունեությունը արժևորում է հետևյալ կերպ. «Բազմազան էր թերթի թեմատիկան, բովանդակությունը՝ հարուստ և կարևոր: Ընթացիկ խնդիրների ու ամենօրյա լրատվության կողքին լուսաբանվում էին ներքին և արտաքին քաղաքականության շարժումները, պատերազմի ընթացքը, ազգի ներկան ու հնարավոր հեռանկարները: Գաղթականության վիճակը գտնվում էր սևեռուն ուշադրության կենտրոնում»⁹: Ընդհանուր առմամբ, նա շատ բարձր է գնահատում պարբերականի ունեցած դերակատարությունը հայոց ազգային քաղաքական կյանքի հոլովույթում:

Թերթի գաղափարական ուղղվածությունը

Լրագիր հրատարակելու հոգսերով Զորավար Անդրանիկը մտահոգ էր վաղուց և իր անհանգստությունները անձնական նամակներով փոխանցել էր արևմտահայ մի քանի մտավորականների: Այսպես, 1917 թ. հունվարի 8-ին Թիֆլիսից Ե. Քաջունուն հղված նամակում նշվում է, որ ձևավորվել է թերթի խմբագրական խորհուրդը և որին անդամակցելու համար հրավիրվում է վերջինս:

Նույն ոգով զորավարը հունվարի 19-ին նամակ է հղում Կարինում վերահաստատված Տ. Լյուլեճյանին, հույս հայտնելով, որ «ազնիւ պրոֆեսոր»ը (իր բնութագրումն է) կմիանա իրենց աշխատանքներին:

1917 թ. մարտի 15-ին Թիֆլիսում հրատարակվում է մի ազդաթերթիկ, որում գետեղված Անդրանիկի կոչում ասված էր, որ շուտով Թիֆլիսում ասպարեզ կելնի մի լրագիր, որն ամբողջովին զբաղվելու է կիսաջինջ եղած արևմտահայության կարիքներով: Այդ նպատակով հրավեր էր ուղարկվում բոլոր նրանց, ովքեր հավատալով վերաշինվող հայրենիքի հեռանկարին՝ սույն գործին բերելու էին իրենց նյութական և բարոյական աջակցությունը:

Երկար որոնումներից հետո «Հայաստանի» խմբագրական մարմինը կազմավորվեց հետևյալ պատկառելի գործիչներով. Արտակ Դարբինյան, Վահան Թոթովենց, Ներսես Դշխոյան, Հովսեփ Պարսամյան, բժ. Հայկ Բոնա-

⁸ «Հայաստան», 1917, թիվ 125:

⁹ Ադալյան 1994, 70:

Վահան Թոթովենցը՝ «Հայաստանի» խմբագիր

պարտյան, Հակոբ Տեր-Ջաքարյան, Կոստի Մանուկյան, Հրանտ Հանեսյան, Սուրեն Մելիքյան, Լևոն Թութունջյան, Պետրոս Տեփոյան, Եղիշե և Եզնիկ Քաջունիներ, Սարգիս Խաչատրյան: Թերթը տպագրվում էր «Քարթլի» տպարանում, իսկ խմբագրությունը տեղավորված էր Թիֆլիս քաղաքի Բեյբուտովսկայա փողոցի թիվ 30 տանը:

Թերթի առաջին համարը լույս տեսավ 1917 թ. ապրիլի 16-ին, Թիֆլիսում: Ամենաուշագրավ ու բովանդակալից հրապարակումները պատկանում էին Ամենայն հայոց բանաստեղծին և Ամենայն հայոց զորավարին: Խմբագիրը հոգ էր տարել, որ թերթի առաջին իսկ համարը հատուկ առաքելությամբ ու հիշարժան հանդիսավորությամբ աչքի ընկնի: Այսպես էլ եղավ: Հայ սերունդների հոգևոր տեսադաշտում տասնամյակներ և արդեն հարյուր տարի շարունակ «Հայաստան» պարբերականն է, որի առաջին համարը բացվում է Հովհաննես Թումանյանի «Հայաստանը պետք է խօսի» և Ջորավար Անդրանիկի «Հայրենիքի վերաշինությունը» ծրագրային հոդվածներով:

Ամենևին պատահական չէր, որ նորաստեղծ պարբերականի անդրանիկ համարում կողք-կողքի հանդես էին գալիս ժամանակի երկու նշանավոր ու երևելի հայ անհատականությունները: Միայն նրանք կարող էին միավորել ու համախմբել պառակտված ու բզկտված հայությանը: Եվ նրանց խոսքը հենց այդ նպատակակետին էր ուղղված: Երկու հրապարակումներում էլ խորքային, մեծ ու տարողունակ էր ասելիքը: Թումանյանը նշում է, որ մինչ օրս չենք ճանաչել մեր երկիրն ու նրա ցավերը և այն միշտ լուրջան է եղել դատապարտված ականա, բավական է: Հայաստանը պետք է խօսի. «Եւ պետք է խօսի էնքան լուրջ զգաստ, ինչքան լուրջ ու զգաստ է լինելու ամենից մեծ վշտաւորն ու ամենից շատ վտանգվածը ժողովուրդների մէջ, այլև էնքան հաստատուն ու բաց ճակատով կարող է խօսել մի ժողովուրդ, որ ապրել է մարդկային լավագոյն ձգտումներով և ամեն ինչ տվել է ու կտա ազատ կեանքի համար»¹⁰:

Նույնքան կարևոր և ուղենշային էր Ջորավարի խոսքը, որն առնչվում էր ավերակված հայրենիքի վերաշինության խնդիրներին: Ջորավարը ամենուր սփռված հարյուր հազարավոր գաղթականներին կոչ էր անում որպես հավաքական ուժ վերադառնալ հայրենիք և վերաշինել ավերված օջախները: Վերաշինության գործը նա համարում էր ողջ հայության սրբազան պարտականությունը. «Մեր արեան հարցը արդեն դրուած է ազատութեան և համաշխարհային խաղաղութեան համար պատերազմող պետութեանց դիւանագի-

¹⁰ «Հայաստան», 1917, թիվ 1:

տական սեղանի վրայ...Արեան հարցի հետև և այնքան խոշոր՝ դրուած է մեր ժողովրդի առջև և վերաշինության հարցը, որուն պետք է լծուին մեր բոլոր ոյժերը»¹¹:

Զորավարն այնքան համոզված էր, որ հայ ժողովուրդն անպայման տեր է կանգնելու իր պատմական հայրենիքին: «Հայաստան» լրագրի առաջին իսկ համարից սկսած Անդրանիկի կերպարը, անունը, շունչն ու ոգին մշտապես ներկա է նրա էջերում: Նույն անդրանիկ համարում «Ռազմիկ» ստորագրությամբ հոդվածագիրը այս կերպ է ողջունում թերթի ծնունդը. «Ազատ Ռուսաստանի մէջ, ահա լոյս կը տեսնէ «Հայաստան»: Մեր ցեղին ներկայի մեծ հերոսը, պաշտելի Անդրանիկը, Հայաստանի արինւոյայ, բզիկ-բզիկ դրօշակն իր ձեռքին կանգնած է հպարտ ու անպարտելի»¹²: Իսկ Հակոբ Տեր-Հարությունյանը մտավորականի իր հուզիչ խոսքն ամփոփում էր այսպես. «Քո էջերէն պիտի խօսի հայ ժողովուրդը»¹³:

Պարբերականի ծննդյան համարը, իրոք հաջողվել էր (ինչպես և հետագա բոլոր համարները) և դրանում ամենամեծ ներդրումը խմբագրինն էր:

Հենց «Հայաստանը» խմբագրելու ժամանակ ի հայտ եկան Վահան Թոթովենցի՝ որպես ստեղծագործական անհատականության, ճշմարիտ տաղանդի դրսևորման լավագույն ձևերը:

Իրոք, Թոթովենցի խմբագրած «Հայաստանը» դարձավ այն լրագիրը, որի էջերից խոսեց ողջ հայ ժողովուրդը՝ հանձինս նրա լավագույն ներկայացուցիչների:

Պարբերականի հայացքն ուղղված էր ժողովրդի ունեցած մեծ ու փոքր խնդիրներին ու մտահոգություններին, որոնք այս կամ այն կերպ արտացոլվում էին նրա էջերում:

Այնուամենայնիվ, թերթի գլխավոր մտահոգությունը մնում էին արևմտահայ գաղթականության ծանր կացությանն առնչվող իրավիճակը և Արևմտյան Հայաստանի վերաշինության խնդիրը:

Զորավար Անդրանիկը երկրի վերաշինության գործում կոչ էր անում մոռանալ երեկվա հակասություններն ու գժտությունները և մտահոգվել վերապրողների փրկության տեսլականով. «Անցեալի համար շատ բաներ ունինք ըսելու, բայց անցնենք: Ըլլանք իմաստուն գէթ ասկէ հետո: *Մտածենք միայն փրկելու վերապրողները, որպեսզի վաղը միւս օրը նոյն այդ հայրենիքին մէջ*

¹¹ «Հայաստան», 1917, թիվ 1:

¹² «Հայաստան», 1917, թիվ 1:

¹³ «Հայաստան», 1917, թիվ 1:

Վահան Թորթվենցը՝ «Հայաստանի» խմբագիր

կարենանք վերակազմել հայ հասարակակարգը, հայ իրականությունը՝ իր պայմանական միսիօնով և ձգտումներով» (ընդգծումը իմն է – Ա. Կ.)¹⁴:

Եվ «Հայաստանը» բարձր ծայնով ու հետևողականորեն խոսեց այդ հիմնահարցերի շուրջ, վերհանեց, բացահայտեց քողարկված մտահոգություններն ու տագնապները, մտրակեց ազգային մարմիններին թույլ տված սխալների, վրիպումների ու դանդաղկոտության համար: Օրաթերթը արձագանքում էր արևմտահայության կյանքին և Արևմտահայաստանի ճակատագրին վերաբերող որևէ կարևոր քայլի և իրադարձության: Եվ, իհարկե, ամենից կարևորն այն շունչն էր ու այն ոգին, որ թերթը փոխանցում էր իր բազմահազար հետևորդներին: Այդ մասին սպառնիչ պատկերացում է տալիս «Սուրբ Հայաստան» վերնագրով հուզումնալից ակնարկը, որը պատկանում է Թորթվենցի գրչին. «Բանաստեղծությունը՝ արդարև, չի զօրեր սովեալին հաց և անտունիին երդիկ մը տալու: Բայց այն աւելին կուտայ: Ան կուտայ սիրտ՝ ցաւերուն տոկալու, ան կուտայ հոգի՝ աւերակը նորէն պարտէզի փոխելու և մեռած կարծուած ազգը արևուն տակ ոտքի հանելու: Ազգի մը բուն մահը կը սկսի՝ երբ ինք իր վրայ հաւատքը մեռնի իր մէջ»¹⁵:

Հայ ազգային կյանքի բոլոր կարևոր դեպքերն ու իրադարձությունները անդրադարձ էին գտնում օրաթերթի էջերում՝ անհրաժեշտ վերաբերմունքի դրսևորումներով: Հատկապես դա վերաբերվում է արևմտահայության և Արևմտյան Հայաստանի ճակատագրին առնչվող զարգացումներին: Հայաստանին նվիրված խոսք ու ներբողներ էին հնչում թերթի շատ համարներում: Այսպես, 1917 թ. օգոստոսի 22-ին թերթի առաջին էջում դրված էր Ֆրանսիացի տաղանդավոր բանաստեղծ, հրապարակագիր Էմիլ Փինետյի «Ինչու կը սիրեն Հայաստանը» վերնագրով հուզախոռով ակնարկը, որում արտացոլված է մարտիրոսագրված հայ ժողովրդի հոգու վեհությունը. «Ինչ որ կը տեսնեմ Ձեր իւրաքանչիւրիդ շուրջը, իւրաքանչիւրիդ մէջ, ամբողջ ժողովուրդ մըն է, վիրաւոր ծանրագոյն շղթաներով, արիւնլուայ ամենէն ծանր լուծերու տակ, եռանդագին հոգեպէս, յարատեւօրէն կանգնած միշտ, բոլոր տառապանքներուն, բոլոր բռնութիւններուն, բոլոր խորամանկութեանց, բոլոր տմարդութեանց հանդէպ... աշխարհին ցոյց տալով իր հոգւոյն անպարտելի հաւատքը իր վերածնունդի ժամուն համար»¹⁶: Հայությանը ոգևորող այս կարգի նյութեր հաճախ էին տպագրվում «Հայաստանի» էջերում:

¹⁴ «Հայաստան», 1917, թիվ 1:

¹⁵ «Հայաստան», 1917, թիվ 99:

¹⁶ «Հայաստան», 1917, թիվ 100:

Թոթովենցին հաջողվեց ստեղծել, իրոք, համահայկական չափանիշերով մի լրագիր, որը մշտապես արձարծում և արմատավորում էր հայ ժողովրդի բոլոր հատվածների սերտ համերաշխության ու միասնականության գաղափարը:

Օրաթերթի խմբագիրն այդ գաղափարը դիտարկում էր իր գրած գրեթե բոլոր կարևոր հրապարակներում և խմբագրական հոդվածներում: «Մեր հանգանակը» վերնագրով հրապարակումը լավագույնս արտացոլում է նրա գաղափարական կողմնորոշումը. «Հայաստան»-ը պիտի ըլլայ այն հանգրուանը ուր պիտի միանան և իրարու ձեռք սեղմեն բոլոր անոնք, որոնք, մոռցած քաղաքական ամէն դաւանանք կը միտին ստեղծելու հայ ազգային ազատութիւնը, ըլլան անոնք արևելահայեր թէ՛ արևմտահայեր»¹⁸: Հստակ ընդգծվում է, որ սույն հանգանակը իր տրամաբանության մեջ իրականությանը այնքան համապատասխան է, խորը և դյուրհասկանալի, որ հարկ չկա կետ առ կետ այն խորացնելու: Հետևաբար, երբ «Մենք կը խօսինք համերաշխութեան և քաղաքական վայրկեանի ըմբռնումի մասին, մենք կը հասկնանք անվերապահ, լուրջ և երաշխաւորուած անկեղծութիւն մը, որ վեր ըլլայ ամէն տարակոյսէ ու երերումէ և բոլորի մեր վիճակի յստակ ըմբռնումէն»¹⁷:

Եզրակացություն

Հայոց պատմության ծանրագույն ժամանակաշրջանում, երբ Արևմտյան Հայաստանում իրագործվել էր հայ ժողովրդի բնաջնջումը և, երբ թուրք ջարդարարները նախապատրաստվում էին հարձակում սկսել արևելահայության վրա, հայ ազգային ազատագրական շարժման անվանի գործիչ Անդրանիկ Օզանյանը մեծանուն բանաստեղծ Հովհաննես Թումանյանի բարոյական բարձր աջակցությամբ նախաձեռնեց «Հայաստան» պարբերականի հրատարակությունը: Օրաթերթի խմբագիր, երիտասարդ տաղանդավոր գրող Վահան Թոթովենցը փայլուն կերպով կատարեց իր առջև դրված պարտականություններն ու պարտավորությունները: «Հայաստանը» խոսեց ժողովրդի հոգու և մտքի թրթռուն ելևէջներով, խոսեց արևմտահայության, նրա կենդանի և նահատակ հատվածների անունից:

ՄԱՏԵՆԱԳՐՈՒԹՅՈՒՆ

Աղալյան Ն. 1994, Թոթովենց, Երևան, հեղ. հր., 367 էջ:

¹⁷ «Հայաստան», 1917, թիվ 111:

Վահան Թոթովենցը՝ «Հայաստանի» խմբագիր

- Աղայան Ծ.** 1994, Անդրանիկ դարաշրջան, դեպքեր, դեմքեր, Երևան, ՀԲՀ հրատ., 814 էջ:
ԳԱԹ, Վ. Թոթովենցի ֆոնդ, թիվ 174:
«Գրական թերթ» 1936, թիվ 29:
Թոթովենց Վ. 1988, Երկեր երեք գրքով, գիրք 1, Երևան, «Սովետական գրող» հրատ., 536 էջ:
«Հայաստան» 1917, 16 ապրիլի, թիվ 1:
«Հայաստան» 1917, թիվ 100:
«Հայաստան» 1917, թիվ 111:
«Հայաստան» 1917, թիվ 125:
«Հայաստան» 1917, թիվ 99:
Մարմարյան Արսեն 1920, Զոր.Անդրանիկ եւ իր պատերազմները, Կ.Պոլիս, տպ. Կիլիսյանցի, 407 էջ:
Ахумян Т. 1966, Литературные статьи и воспомонание, Ереван, «Айастан», 386 с.

ВААН ТОТОВЕНЦ, РЕДАКТОР ГАЗЕТЫ «АЙАСТАН»

КАРАПЕТЯН А.

Резюме

Ключевые слова: Западная Армения, газета «Айастан», добровольческое движение, Зоравар Андраник, вилайет Харберда, беженцы, Ованес Туманян.

Ваан Тотовенц – один из известных армянских писателей начала 20 века. Движимый патриотическими чувствами, он стал участником армянского добровольческого движения. Встреча и дружба с Зораваром Андраником стали поворотным моментом в жизни писателя. В апреле 1917 года вышел первый номер газеты «Айастан», редактором которой был назначен Тотовенц. Работа на посту главного редактора выявила новые грани его таланта. Газета стала рупором злободневных проблем армянского народа. Однако самым обсуждаемым вопросом на страницах этого издания был вопрос переживших Геноцид западных армян и возвращение исторической родины – Западной Армении.

**VAHAN TOTOVENTS, EDITOR OF THE «NEWSPAPER»
HAYASTAN**

KARAPETYAN A.

Summary

Key words: Western Armenia, Hayastan newspaper, volunteer movement, Zoravar Andranik, Vilayet of Kharbert, refugees, Hovhannes Tumanyan.

Vahan Totovents is one of the famous Armenian writers and orators of the early 20th century. He joins the Armenian volunteer movement out of patriotic motives. The meeting and closeness with Zoravar Andranik is a turning point in the life of the writer. In April 1917, the Hayastan newspaper was published, and Totovents was appointed as its editor. His work as an editor of a daily newspaper revealed the new horizons of his talent. The newspaper became a mouthpiece of Armenians' topical daily problems.

However, the main concern of the newspaper remained the situation associated with the plight of hundreds of thousands of Western Armenians who survived the genocide, their return to their historical Homeland - Western Armenia.